

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

О. І. ТРАВКІНА (Чернігів)

**Чернігівський колегіум
(до 300-річчя заснування)**

У 2000 р. виповнюється 300 років Чернігівському колегіуму — першому навчальному закладу вищого рівня у Лівобережній Україні, який діяв з 1700 по 1786 р. ¹ і був реорганізований у семінарію. Заснований з ініціативи відомих церковних і культурних діячів другої половини XVII — початку XVIII ст. Л. Барановича та І. Максимовича за підтримки гетьмана І.С.Мазепи, Чернігівський колегіум поряд з Києво-Могилянською академією та Харківським колегіумом був одним із визначних осередків просвіти і культури XVIII ст. в Україні.

На жаль, на відміну від Києво-Могилянської академії та Харківського колегіуму, діяльність яких вивчена досить ґрунтовно, дослідження Чернігівського колегіуму обмежується, в основному, двома працями, надрукованими в другій половині XIX ст. ² В XX ст. практично не було жодної наукової публікації, присвяченої діяльності колегіуму. В новітній час такі автори, як З. І. Хижняк (“Києво-Могилянська академія”, К., 1988), В. Микитась (“Давньоукраїнські студенти та професори”, К., 1994), М. Попович (“Нариси історії культури України”, К., 1998) лише торкнулися історії Чернігівського колегіуму ³.

Заснування саме в Чернігові другого в Гетьманщині після Києво-Могилянської академії навчального закладу вищого рівня не випадкове. Чернігів був визначним центром древньої Чернігівсько-Сіверської землі. З другої половини XVII ст. тут утвердилися цілі династії могутніх і багатих козацьких старшин — Лизогуби, Дуніни-Борковські, Полуботки, котрі

відбудовували місто, відновлювали його старовинні храми. Піднесенню Чернігова сприяло і високоосвічене духовенство. Чернігівським архієпископам, які володіли найбільшою в Гетьманщині єпархією, імпонувало мати свою резиденцію в місті, що за славою здавна дорівнювало Києву⁴. Перевівши в Чернігів свою кафедру (1672 р.), найвпливовіший з українських ієрархів Лазар Баранович перетворив Чернігів на значний просвітницько-культурний осередок Лівобережної України, згуртувавши навколо себе таких відомих письменників та духовних проповідників, як Дмитрій (Туптало) Ростовський, І. Галятовський, Т. Богданович, Л. Крщонович, І. Максимович.

Витоки Чернігівського колегіуму історична традиція пов'язує з новгород-сіверським періодом діяльності Л. Барановича, який після висвячення в чернігівські єпископи в 1657 р. обрав Новгород-Сіверський місцем свого перебування, відновив там Спасо-Преображенський монастир, зазнавав друкарню та школу, а потім перевів їх до Чернігова.

На жаль, крім короткого свідчення загальновідомого описувача краю О. Ф. Шафонського, інших відомостей про ці школи не маємо⁵. Попередником шкіл Л. Барановича деякі дорадянські дослідники вважали єзуїтський колегіум, що був заснований в Новгороді-Сіверському ще в 1636 р. каштеляном каменецьким, старостою сіверським О. П'ясочинським для навчання православних дітей⁶.

Але за свідченням А. Страдомського, цей колегіум був зруйнований під час Визвольної війни українського народу середини XVII ст. і більше не відновлювався⁷.

З першої ж історичної згадки про заснування Чернігівського колегіуму, яка міститься в передмові книги “Зерцало от писанія Божественного”, виданої 1705 р. в Чернігові, дізнаємося, що Л. Баранович вирішив через занепад шкіл Києво-Могилянських “потщася воздвигнути ученіє”⁸ в Чернігові при архієрейському домі. Дійсно, в часи Руїни Києво-Могилянська колегія дуже постраждала через військові дії: у 1658—1660 рр. велика пожежа майже знищила її будівлі, а в 1665 р. Братський монастир і школи при ньому було повністю зруйновано. І лише в 1669 р. за відновлення Київської колегії взявся ректор В. Ясинський⁹.

Як далі зазначалося в “Зерцалі”, за короткий час Київський колегіум розквітнув, а в Чернігові “малых ради именій, пространства и скудности невозмогша расширенны и сугверждены быти”¹⁰, тобто чернігівські школи через брак коштів і місця не змогли розширитися та зміцніти.

Л. Барановичу через вищезазначені причини не вдалося створити навчальний заклад вищого рівня з повним комплектом класів та відповідним обсягом предметів. Можливо, то були школи, де навчали учнів початкової грамоти, ймовірно, розпочинали вивчати латинську мову.

Крім цих скупих свідчень про школи Л. Барановича, які містяться в “Зерцалі”, є відомості про те, що в них викладав І. Максимович¹¹, можливо, латинську мову, — випускник Києво-Могилянської колегії, потім її викладач, він п'ять років перебував на значній посаді лаврського проповідника, а потім на посаді економа Лаври, намісника Брянського Свенського монастиря¹². В 1695 р. І. Максимович був висвячений на архімандрита старовинного Чернігівського Єлецького монастиря¹³.

Сім'я Максимовичів здобула особливу “милість” у гетьмана І. С. Мазепи. Батько І. Максимовича Максим Васильківський, який відав збором мита з привозних товарів, приносив значний прибуток військовому скарбу і знаходився, як і його сини, під гетьманською “обороною”¹⁴. Шість його синів досягли досить високого становища у суспільстві: стали бунчужковими і значковими товаришами. Петро служив компанійським полков-

ником, Дмитро був генеральним бунчужним і одним із головних однодумців І. С. Мазепи. Закінчив свої дні на засланні в Архангельську¹⁵. Сьомий син — І. Максимович обрав духовну кар'єру. Довірені особи гетьмана: генеральний обозний В. Дунін-Борковський, чернігівський полковник Я. Лизогуб, генеральний бунчужний І. Скоропадський проголосували за його кандидатуру на виборах чернігівського архієпископа¹⁶. Відправляючи до Москви І. Максимовича, гетьман письмово просив царя та патріарха про висвячення його на архієпископа. Воно відбулося 10 січня 1697 р.¹⁷

Користуючись підтримкою гетьмана І. С. Мазепи, І. Максимович у 1700 р. реорганізував школи Л. Барановича в колегіум за зразком Києво-Могилянської академії.

На знак подяки гетьману Мазепі як патрону колегіуму в 1705 р. був піднесений збірник “Зерцало от писанія Божественного” від заснованого закладу.

У вірші на герб І. С. Мазепи, написаного польською мовою, від неопетів колегіуму зазначалося, що гетьман дав дозвіл на відкриття колегіуму¹⁸. В збірнику повідомлялося, що за допомогою, скоріше за все І. С. Мазепи, було побудовано приміщення колегіуму “оучилищ каменных шесть за скудностью мейсца под единым покровом”¹⁹. Це дало можливість відкрити ще один клас риторики: “живи будем, в настоящей год (тобто в 1705 р. — Авт.) риторическому оучению начало положено буде”²⁰.

Таким чином, колегіум в Чернігові був заснований І. Максимовичем при кафедральному Борисоглібському монастирі за безпосередньої підтримки та фінансуванні І. С. Мазепи.

Колегіум в цей період називався на честь свого засновника “Архієпископо Максимовичевським Чернігівським” (Archiepiscopo Maximowitanió Czernihowiac)²¹.

Процес становлення Чернігівського колегіуму як навчального закладу розтягнувся на декілька років. Це пояснюється не тільки браком коштів, приміщень, але і тим, що в колегіумах панувала класна, а не предметна система викладання предметів²², коли один учитель навчав всіх дисциплін і разом зі своїм класом поступово переходив від нижчого до вищого курсу. Так, починаючи з 1700 по 1705 р. на протязі чотирьох років у Чернігівському колегіумі було відкрито 4 класи: три граматичні, та, ймовірно, наступний за ними клас поетики, тобто кожного року з переходом учнів до вищого курсу відкривався новий клас. Як свідчить “Зерцало”, в 1705 р. гетьмана І. С. Мазепу вже вітали три класи, як їх тоді називали, “школи” колегіуму: “skola infima, crammatika, syntaxis”²³.

Можливо, в цей час вже був і клас поетики, оскільки мудрість та військові справи гетьмана вихваляли неопети колегіуму.

Таким чином, структура нижчих граматичних класів Чернігівського колегіуму (поділ на класи відповідав навчальним дисциплінам, що в них викладалися), а також наступних була аналогічною киево-могилянським і залишалася незмінною на протязі XVIII ст. і лише час від часу навчальна програма поповнювалася новими предметами. Принципи організації, обсяг та зміст навчальних програм в Києво-Могилянській академії були подібні до польських, західноєвропейських колегіумів (академії).

Викладання предметів велося латинською мовою, яка вважалася мовою науки, освіти і культури. Латинська мова вивчалася в нижчих 4-х граматичних класах. Щоправда, на відміну від Київської академії, де в кожному граматичному класі викладав один учитель, в Чернігівському колегіумі в двох нижчих граматичних класах — аналогії (фарі) та інфімі — один учитель навчав читанню, письму та початкам латинської граматики, так само як в двох вищих граматичних класах — граматики та синтаксими —

один учитель викладав правила латинської граматики, синтаксису, тренував учнів в перекладах з польської і рідної мови на латинську та навпаки.

У бібліотеці Чернігівської семінарії свого часу зберігалися більше сотні *ludus literalis* — зразків учнівських робіт, практичних вправ як класних (*exercitia*), так і домашніх (*occupaciones*) латинською, польською та слов'янською мовами, які виконували учні в класі граматики та синтаксими²⁴. Латинську мову вивчали за тим же самим підручником Емануїла Альвара “*Institutiones linguae latinae*”, що і в Київській академії, який був дуже популярний в Європі²⁵.

Вивчення латинської мови вимагало певної підготовки, тому до колегіуму приймали учнів, котрі вмели вже читати та писати рідною мовою. Так, в указі чернігівської консисторії 1742 р. зазначалося, що священнослужителі зобов'язані навчати своїх дітей вдома “простого русского писания”, вказувалося, чому саме треба навчати дітей і з якого віку: “От семи-летнего возраста по последней мере, трилетней срок детей своих русской грамоте, як то: букваря з десятисловіемъ, часослова, псалтиря и скорописной все прилежное имели старательство и ко учению в славено-греко-латинския коллегіума Черниговскаго школы высылали”²⁶.

У граматичних класах вивчали також слов'янську (пізніше — російську) та польську мови.

Що стосується вивчення польської мови в Чернігівському колегіумі, то її викладання було зумовлено традицією, яка склалася, коли Україна входила до Речі Посполитої. Вона вивчалася в Києво-Могилянській академії, заснованій П. Могилою за зразком польських колегій²⁷. Багато викладачів Києво-Могилянської колегії вчилися в польських академіях: Краківській, Люблінській, Замойській, Віленській. У колегіумівських курсах широко використовувалася польська література: як підручники, так і віршовані та прозові твори. Чимало письменників України писали свої твори польською мовою: Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Дмитрій Ростовський, Іван Орновський, Стефан Яворський, Лаврентій Крщонович, Іван Величковський.

Про вивчення та використання польської мови в Чернігівському колегіумі свідчать насамперед зразки практичних вправ учнів граматичних класів, про що згадувалося вище, вірші та приклади в лекційних курсах викладачів колегіуму, наприклад в риториці “Ключ знання” 1708 р., вірші в панегірику, піднесеному архимандриту Єлецького монастиря Т. Максимовичу від учнів Чернігівського колегіуму в 1730 р. Польською мовою були написані також вірші на смерть чернігівського архієпископа А. Дубневича, які склав в 1750 р. студент колегіуму О. Павловський²⁸. Деякі з викладачів Чернігівського колегіуму були вихідцями з Західної України (частина її знаходилася на той час під владою Польщі), навчалися у Львівській академії: Софроній Зимінський — префект в 1737—1739 рр. та Панфутій Захаржевський, вчитель граматики. У колегіумі навчалися студенти з Західної України. Про значну увагу, яка приділялася вивченню польської мови, свідчило те, що в 30-ті рр. XVIII ст. навчальний заклад називався Чернігівська славено-польсько-латинська колегія²⁹. Польська мова вивчалася в Києво-Могилянській академії до кінця XVIII ст. В Чернігівському колегіумі вона також викладалася протягом XVIII ст. Так, в атестаті випускника колегіуму І. Левицького в переліку предметів, які він вивчав, вказується і польська мова³⁰. В 1781 р., згідно з указом консисторії, вітати наслідника престолола, що прибув до Чернігова, повинні були учні декількома мовами, котрі вивчалися в колегіумі, в тому числі і польською³¹.

Та все ж основна увага в колегіумі приділялася опануванню латинської мови. Курси поетики, риторики та філософії, які були наступними після граматичних класів, викладалися латинською мовою.

До середини 30-х рр. у Чернігівському колегіумі поетика не була виділена в окремих клас, а викладалася разом з риториною, логікою та діалектикою одним вчителем, а саме префектом³².

У курсах поетики та риторики вивчали теоретичні засади античної поезії та красномовства, вчилися писати поетичні твори латинською та польською мовами, складати і проголошувати промови, панегірики, проповіді і т. п.

Згідно з академічною традицією, що існувала в Києво-Могилянській академії і в Чернігівському колегіумі, кожний викладач поетики, риторики, філософії повинен був підготувати свій курс лекцій, який він диктував своїм студентам. На жаль, до нашого часу збереглася незначна кількість рукописних підручників Чернігівського колегіуму.

Перший підручник, який був створений в Чернігівському колегіумі, — це курс риторики “Clavis scientiarum” (“Ключ знання”) 1708 р., автором якого М. Докучаєв вважав першого префекта колегіуму Антонія Стаховського³³. Місцезнаходження його на даний час невідоме. Риторику було написано під впливом відомої “Поетики” Ф. Прокоповича³⁴, вона мало чим відрізнялася за своїм змістом від риторики викладачів Києво-Могилянської академії, складалася, власне, з риторики та логіки з діалектикою, які читалися в кінці курсу.

В той же час риторику “Ключ знання” мала незвичну, своєрідну форму викладу³⁵. Вона була написана у формі “військової інструкції” з використанням відповідної термінології. Розділи, на які поділявся курс, носили назву караулів. Полководець (наставник) навчав студентів прийомів риторики боротьби, для роз’яснення яких наводилося 11 прикладів латинською мовою та 2 — польською і т. д.

Алегорично-символічна форма, в якій написана риторика, характерна для барокової літератури.

Військовий характер цього підручника М. Докучаєв пояснював тим, що в ньому в опосередкованій формі дістали відображення події російсько-шведської війни³⁶.

Цій темі також присвячені драматичний твір “Провіщення риторської Сивілли” та два віршовані твори на честь Марса і кант на честь св. Катерини, вміщені в риториці як додаток³⁷.

Дійовими особами в драмі були св. Катерина, яка пророкувала загибель римському імператору Максенцію, та філософи, які дискутували з цього питання. Всього в п’єсі 12 дій. Основна ідея твору — покровительство св. Катерини правочинному імператору Костянтину та його перемога над Максенцієм. Тут малася на увазі перемога Петра I над неправочинним Карлом XII під покровительством св. Катерини, яка була патрональною святою дружини Петра I Катерини³⁸. Вже на початку існування Чернігівського колегіуму в ньому, як і в Києво-Могилянській академії, складалися та ставилися п’єси. Автором драматичних творів, як правило, був учитель курсу поетики, в даному випадку префект А. Стаховський, що викладав поетику та риторику. “Спудеї” Чернігівського колегіуму часто виступали з п’єсами як на громадські, так і релігійні свята. На літніх канікулах студенти старших курсів, об’єднавшись у своєрідні театральні трупи, мандрували по Україні, розігруючи діалоги, сцени, п’єси в містах, селах, садибах, заробляючи таким чином на прожиття, на продовження навчання в колегіумі. Як цікаву ілюстрацію таких “епитицій” чернігівських “спудеїв” можна навести премеморію сотенної Салтиководівської канцелярії Ніжинсько-

го полку префекту Чернігівського колегіуму С. Новопольському 1748 р., в якій мова йшла про групу студентів-“комедіантів” класу риторики колегіуму у складі 10 чоловік, які найняли двох музик у Полтаві і мандрували по Україні, були навіть в Січі³⁹. Що ж стосується віршів на честь Марса та канта, присвяченого св. Катерині, вміщених в риторичі “Ключ знання”, то вони були також, як стверджував М. Докучаєв, відгуками на актуальні події російсько-шведської війни⁴⁰. Кант на честь св. Катерини співався студентським хором Чернігівського колегіуму. В минулому столітті існував нотний запис цього канта⁴¹.

Курс чернігівської риторичі 1708 р. закінчувався викладанням логіки з діалектикою. Однією з головних цілей цього заключного розділу риторичі було навчити студентів логічно мислити, правильно будувати докази, застосовувати вірну та переконливу аргументацію, вміти дискутувати.

“Ключ знання” містив також особливий розділ — “Конклюдії”, який не був завершений. Це свідчить про те, що, ймовірно, в Чернігівському колегіумі в кінці курсу риторичі, що був до запровадження в 1749 р. філософії, так би мовити, останнім, випускним, проводилися диспути, які звичайно в Києво-Могилянській академії влаштовувалися наприкінці філософського та богословського курсів замість екзаменів.

Автором риторичі “Ключ знання”, а також драми, віршів та канта в його додатку, як вже зазначалося, був перший префект Чернігівського колегіуму А. Стаховський.

А. Стаховський, вихідець з Чернігівщини, отримав освіту в Києво-Могилянській колегії. Вчителем його, ймовірно, був І. Максимович⁴². Доля, просування по службі А. Стаховського тісно пов’язані з І. Максимовичем, який, певно, був його покровителем: при архієпископі І. Максимовичі він займав посаду кафедрального проповідника⁴³, з 1700 р. — намісника Борисоглібського монастиря та префекта колегіуму⁴⁴, з 1709 р. — став архімандритом новгород-сіверського Спасо-Преображенського монастиря, а в 1713 р. він висвячується на чернігівського архієпископа, після смерті І. Максимовича наслідує його кафедру митрополита в Тобольську.

В особі А. Стаховського І. Максимович знайшов собі вірного помічника у справі організації та становлення Чернігівського колегіуму, перетворення його на значний культурно-освітній осередок Лівобережної України. Співпраця двох непересічних, талановитих особистостей на ниві освітянсько-літературної діяльності сприяла неабиякому піднесенню та розквіту колегіуму, саме в перший період його існування. Про це свідчить насамперед ціла низка друкованих праць, які виходили в співавторстві архієпископа, префекта та інших викладачів Чернігівського колегіуму.

Так, в 1705 р. вийшов збірник “Зерцало от писанія Божественного”, який був піднесений гетьманові І. С. Мазепі від засновника та викладачів Чернігівського колегіуму. В присвяті гетьмана вихваляли за будівництво та оздоблення церков у Києві, розбудову Києво-Могилянської колегії, меценатство в Чернігові, славили його військові справи. Присвята мала підпис: “Іеромонах Антоній намесник кафедры Черниговской и префект колегіуму Архиепископии Черниговской с труждающимися”. Гетьмана вітали також три граматичні класи латиною, неопети — польською мовою. В збірнику містилися історичні відомості про заснування Чернігівського колегіуму, вірші до гербів І. Мазепи, І. Максимовича й інших ілюстрацій.

Основний зміст “Зерцала” становили твори, зібрані в “едень пластырь”, “наченшими трудитися в новосооруженных оучилищах Черниговских”⁴⁵.

У 1703 р. архієрейська кафедра отримала чотири книжки Іоанна Златоуста, які були перекладені з грецької мови на латинську і видані у Венеції в 1574 р.⁴⁶ З латинської мови твори І. Златоуста, ймовірно, були перекладені викладачами Чернігівського колегіуму в 1703 р.⁴⁷ і три з них вміщені в “Зерцалі”, так само як і три проповіді І. Максимовича, котрі той прочитав, перебуваючи на посаді лаврського проповідника у 1675—1680 рр. В збірнику також містилися силабічні вірші про страждання Ісуса Христа, автором яких, мабуть, був А. Стаховський. Як бачимо, вже на початку існування Чернігівського колегіуму створено найцікавіший збірник, який продемонстрував гетьману І. С. Мазепі — патрону Чернігівського колегіуму — значні досягнення в поетичному та риторичному мистецтві викладацького складу колегіуму і його засновника.

Того ж року, що і “Зерцало”, був надрукований ще один твір — “Алфавіт собранный рифмами сложенный”⁴⁸, зміст якого становили понад десять тисяч віршів про життя святих, розміщених в алфавітному порядку. В другу частину книги, крім повістей про життя святих, включені розповіді з стародавньої історії середніх віків з посиланням на Баронія та інших авторів.

Вважалося, що автором “Алфавіту” був І. Максимович, який підписався під його присвятою, але в ній же сказано, що “Алфавіт названий, трудом училищ наших полионолатинских ныне сооруженных новочерниговских”⁴⁹, тобто “Алфавіт” був, певно, створений колективною працею педагогів Чернігівського колегіуму. І. Максимович, треба вважати, був його редактором. У передмові “Алфавіту” зазначалося, що книга призначалася Чернігівському колегіуму:

“Се ти Черниговски Афины духовну
Предлагаю трапезу книги рифмословну”.

“Алфавіт собранный рифмами сложенный” був присвячений Петру І і його сину Олексію. Разом з іншими творами І. Максимовича — “Богородице Дево” та “Толкование на псалом 50-й” — “Алфавіт” префект колегіуму А. Стаховський в 1708 р. підніс Петру І⁵⁰. Тим самим І. Максимович, певно, хотів сповістити царя про успіхи навчального закладу, недавно ним заснованого, зробити Чернігівський колегіум відомим далеко за його межами.

В 1710 р. був виданий переклад книги протестантського богослова Іогана Гергарда “Богомыслие” з присвятою Стефану Яворському від “труждающихся в коллегии Архиепископии Черниговской”⁵¹. Книга І. Гергарда вийшла в Лейдені в 1627 р. Переклад книги здійснено в Чернігівському колегіумі. І. Максимович, можливо, був його редактором і доповнив до кожного розділу по два вірші, яких не було в латинському виданні⁵². Наступне видання цієї книги здійснено в 1711 р. за розпорядженням Петра І, який, мабуть, був ознайомлений з її перекладом, зробленим в Чернігівському колегіумі. Але пізніше, в 1720 р., книгу заборонив той же самий цар, тому що “в ней явилась многая лютеранская противность”⁵³.

Як навчальний посібник богословського характеру, певно, використовувався в Чернігівському колегіумі твір Ієремія Дрекселя “Іліотропіон”, надрукований в Мюнхені в 1627 р. Переклад з латинської мови на церковнослов'янську збірника, що в перекладі означає “Соняшник”, здійснив І. Максимович⁵⁴. Твір поділений на п'ять частин і побудований на прикладах із життя державних діячів стародавності, філософів, церковних письменників: О. Македонського, Фемістокла, Епиктета, Сенеки.

Переклад І. Максимовича надрукований в 1714 р. На початку книги — присвята І. Максимовичу від “трудолюбцев, учителей, послушницев и всея братии дому архиерейского Черниговского”⁵⁵.

В 1716 р. викладачі Чернігівського колегіуму переклали історію Риму Тіта Лівія⁵⁶. Це був перший переклад творів знаменитого історика на слов'янську мову. Переклад, чотири об'ємні томи, зберігався в Московській патріаршій бібліотеці. Цікаво, що в одному з томів знаходилася записка, зроблена рукою Григорія Сковороди: “Пре году месяца маи е о день купил Сковорода, дал восем алтын”⁵⁷.

1717 р. колишній вчитель Чернігівського колегіуму архімандрит Троїцько-Іллінського монастиря Герман Кононович вперше в Чернігові здійснив видання Нового Завіту⁵⁸, де зробив спробу розтлумачити, прокоментувати не зовсім зрозумілі для читача розділи Нового Завіту.

Таким чином, вже в перший період свого існування Чернігівський колегіум завдяки зусиллям його засновника І. Максимовича, першого префекта А. Стаховського, інших викладачів перетворився в значний центр просвіти в Лівобережній Україні, який був єдиним у регіоні до створення Харківського колегіуму.

Саме в цей час у Чернігівському колегіумі значного розвитку досягло мистецтво віршування, драматургія, перекладацька діяльність, відбувалися диспути, в яких знаходили відгуки визначні події суспільно-політичного життя того часу.

До нашого часу збереглося ще декілька рукописних підручників викладачів Чернігівського колегіуму. Вони знаходилися у бібліотеці Софійського собору в Києві і ввійшли до каталога професора М. І. Петрова⁵⁹. Нині вони зберігаються в Національній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського НАН України⁶⁰. Це риторика “Reginae hortus eloquentiae” (“Сад цариці красномовства...”, 1717 р.), “Informator artis oratoriae” (“Вихователь ораторського мистецтва”, 1718 р.), риторика префекта І. Дубинського (1724—1725 рр.), риторика “Domus Tullianae eloquentiae” (“Будинок Туліанового красномовства”, 1726—1727 рр.), “Tullius in campis oratoriis” (“Тулій на нивах ораторських”, 1738 р.). Риторики були написані латиною і до нашого часу не досліджені.

Судячи з пишномовних, метафоричних назв курсів, автори їх продовжували барокові традиції письменників чернігівського літературно-мистецького осередку, таких як Л. Баранович, І. Величковський, Л. Крщонович, І. Максимович, А. Стаховський, широко використовували умовно-алегоричні образи, античну міфологію, різноманітну орнаментику. Особливо характерною в цьому відношенні була поетика викладача Чернігівського колегіуму Й. Лип'яцького, написана під значним впливом естетики бароко. Курс прочитаний в 1735—1736 рр. Нині він зберігається у Львівській бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України⁶¹.

В поетиці Й. Лип'яцького, крім латиномовних віршів, містяться і українські, головним чином, відомого барокового поета І. Величковського.

Незважаючи на те, що лекційні курси чернігівських викладачів продовжували писатися латинською мовою і базувалися на античній теорії віршування та ораторського мистецтва, все більше уваги в них приділялося вітчизняній літературі. Починаючи з 30—40-х рр. XVIII ст. у прикладних розділах з'являються зразки українською і російською мовами. Якщо в риторичі префекта Чернігівського колегіуму Фаддея Кокойловича, яка була прочитана на початку 20-х рр. XVIII ст., зразки російською мовою ще не зустрічаються, то в рукописній риторичі 1748 р. префекта С. Новопольського приклади російською мовою займали вже приблизно половину курсу⁶².

В 50—60-ті рр. XVIII ст. у Київській академії і Харківському колегіумі запроваджується викладання російської мови, російської поезії та риторики⁶³. В Чернігівському колегіумі їх викладання розпочалося у другій половині XVIII ст. за тими ж самими друкованими підручниками, що і в інших навчальних закладах: М. Смотрицького, А. Байбакова, М. Ломоносова. Латинську мову, поезію та риторику вивчали за підручниками М. М. Бантиша-Каменського, Ф. Прокоповича, І. Бургія⁶⁴.

Наступним курсом, який читався в Чернігівському колегіумі після риторики, був курс філософії, запроваджений в 1749 р. Філософія разом з наступним за ним курсом богослов'я становила вищий ступінь наук "superiora", що викладався на той час у Києво-Могилянській академії та Харківському колегіумі. Філософія вивчалася два роки. Запровадити повний "курс наук" в Чернігівському колегіумі намагався ще в кінці 30-х рр. XVIII ст. чернігівський єпископ Н. Сребницький⁶⁵. Але через брак приміщень він не зміг цього зробити. В 1749 р. з ініціативи чернігівського єпископа А. Дубневича, в минулому одного з найкращих ректорів та викладачів Києво-Могилянської академії, був відкритий клас філософії⁶⁶, який розміщувався в монастирській трапезній, що було дуже незручно, бо заняття відбувалися в перервах між церковними службами та трапезами монахів⁶⁷ (зараз це приміщення відоме як колегіум).

(Далі буде)

¹ Травкіна О. І. До питання про місцезнаходження Чернігівського колегіуму та організацію його в семінарію // Сіверянський літопис. — 1997. — № 5. — С. 89.

² Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 14—16, 20; 1871. — № 1—2; Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 5—8, 11, 13—17; 1897. — № 1, 6, 8, 24; 1898. — № 6, 7, 9, 11, 12, 16, 17; 1899. — № 2, 4.

³ Хижняк З. И. Киево-Могилянская академия. — К., 1988. — С. 184; Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. — К., 1994. — С. 115, 138—139; Попович М. Нариси історії культури України. — К., 1988. — С. 247.

⁴ Модзалевский В. Л., Савицкий П. Н. Очерки искусства старой Украины // Чернігівська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 1300-літтю Чернігова. — Чернігів, 1992. — С. 107.

⁵ Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 280.

⁶ Богуславский П. И. Антоний Стаховский архиепископ Черниговский и первые годы Черниговской семинарии. — Чернигов, 1913. — С. 5.

⁷ Страдомский А. Переписка префектов Черниговского колегіума, ієромонаха Сильвестра Новопольского и Киевской академии, ієромонаха Георгія Конисского о ученике колегіума Петре Минце // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1866. — 15 ноября. — С. 706.

⁸ Зерцало от писанія Божественного. — Чернігів, 1705. — С. 11.

⁹ Величко С. Літопис. — К., 1991. — С. 136.

¹⁰ Зерцало от писанія Божественного. — С. 11.

¹¹ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 15. — С. 275.

¹² Гумилевский Ф. Общий обзор епархии Черниговской. — Чернигов, 1861. — С. 57.

¹³ Там же.

¹⁴ Модзалевский В. П. Краткий очерк жизни св. Іоанна Максимовича (Підготовка до друку і передмова О. Б. Коваленка) // Сіверянський літопис. — 1998. — № 5. — С. 136.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Гумилевский Ф. Общий обзор епархии Черниговской. — С. 58.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Іван Мазепа (Упорядкування і передмова В. Шевчука). — К., 1992. — С. 104.

¹⁹ Зерцало от писанія Божественного. — С. 12.

²⁰ Там же.

- ²¹ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 16. — С. 289.
- ²² Грушевський М. Історія України-Руси. — К. — Т. 6. — С. 451.
- ²³ Зерцало от писанія Божественного. — С. 8.
- ²⁴ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 16. — С. 289.
- ²⁵ Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. — К., 1981. — С. 224.
- ²⁶ Благочестивский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 24. — С. 872.
- ²⁷ Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. — С. 40.
- ²⁸ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1915. — Вып. XI. — С. 134—135.
- ²⁹ Страдомский А. Никодим Сребницкий епископ Черниговский и Новгород-Северского // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1876. — № 23. — С. 724.
- ³⁰ Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО), ф. 679, оп. 1, спр. 1253, арк. 50.
- ³¹ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1253, арк. 20.
- ³² Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1897. — № 12. — С. 507.
- ³³ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 20. — С. 413.
- ³⁴ Там же. — С. 289.
- ³⁵ Там же. — С. 303.
- ³⁶ Там же. — С. 306.
- ³⁷ Там же. — С. 295.
- ³⁸ Там же. — С. 298.
- ³⁹ Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 14. — С. 438.
- ⁴⁰ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 16. — С. 289.
- ⁴¹ Там же.
- ⁴² Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1870. — № 15. — С. 215.
- ⁴³ Там же. — № 20. — С. 406.
- ⁴⁴ Там же. — С. 407.
- ⁴⁵ Зерцало от писанія Божественного. — С. 16.
- ⁴⁶ Каменева Т. М. Черниговская типография, ее деятельность и издания // Труды Государственной библиотеки им. В. И. Ленина. — М., 1959. — Т. III. — С. 285.
- ⁴⁷ Там же.
- ⁴⁸ Алфавіт собраний рифмами сложенный. — Чернигов, 1705.
- ⁴⁹ Каменева Т. М. Черниговская типография, ее деятельность и издания. — С. 283.
- ⁵⁰ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1871. — № 1. — С. 12.
- ⁵¹ Каменева Т. М. Черниговская типография, ее деятельность и издания. — С. 291.
- ⁵² Там же.
- ⁵³ Там же.
- ⁵⁴ Там же. — С. 294.
- ⁵⁵ Там же. — С. 295.
- ⁵⁶ Лиховицкий А. Антоний Стаховский, архиепископ Черниговский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1897. — № 20. — С. 722.
- ⁵⁷ Там же. — С. 723.
- ⁵⁸ Новый завіт. — Чернігів. — 1717.
- ⁵⁹ Добровольский П. К истории Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1904. — № 18. — С. 626—629.
- ⁶⁰ Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. — С. 145—146, 179, 326.
- ⁶¹ Маслюк В. П. Латинськы поетики і риторики XVII—I пол. XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. — К., 1983. — С. 231.

⁶² Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1904. — № 4. — С. 143.

⁶³ Х и ж н я к З. І. Києво-Могилянська академія. — С. 66; П о с о х о в а Л. Ю. Харківський колегіум (XVIII — I пол. XIX ст.). — С. 81.

⁶⁴ Л и т и н с к и й В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1898. — № 17. — С. 666.

⁶⁵ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1556, арк. 1.

⁶⁶ Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 22. — С. 771.

⁶⁷ Там же. — С. 771.